

Nederland en de Scheldevallei:

eendenkooien in eendenland

Afgelopen jaren werden 24 van de 29 eendenkooien langs de waddenkust in het kader van het programma Kongsj (samenwerking Provinciale Landschappen, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Kooikersvereniging) opgeknapt en hersteld. Daarmee werd een belangrijk onderdeel van ons erfgoed bewaard. Tevens werd aangegeven dat deze eendenkooien onderdeel van onze cultuur uitmaken.

Tekst en foto's: René Zanderink

Eendekorfcultuur als tussenvorm

In het binnenland bevonden zich veel minder eendenkooien -uitgezonderd gebieden zoals rond Staphorst en Rouveen- en daar werden eenden langs de rivieren en andere wateren gehouden in door mensen gevlochten eendekorven. Deze eendekorfcultuur kan gezien worden als een tussenvorm tussen de vangst van wilde eenden met tamme lokeenden in een eendenkooi en het echt houden van tamme eenden. Ook werden namelijk tamme eenden op een gegeven

moment in eendehokken gehouden en dagelijks losgelaten, waarbij ze 's avonds na een dag vertoeven op de wateren veilig terugkeerden in hun nachtverblijf, zoals het Enkhuizer eendenschilderij laat zien.

Schilderijen, eendenkooien en eendehokken

Het eerste Noord-Nederlandse werk van Arent Arentsz Cabel waarop een eendenkooi -links in de verte- te zien is, de eerste eendenkooi is echter deze van Bornem uit

Eendekorven op een werk van Willem Roelofs, maar ook op die van Brusselaar Peter Bout duiken overal in het rivierlandschap sinds de Gouden Eeuw op.

Op schilderijen werden eendenkooien regelmatig vanaf de 17de eeuw getoond; Arent Arentsz Cabel uit 1615 (Rijksmuseum, Amsterdam).

1318. Het Enkhuizer eendenschilderij uit 1598 laat op de nrs. 22 en 24 witborsteenden zien; Nozeman & Sepp vervaardigen middels 'Nederlandsche vogelen' het eerste overzicht in woord en beeld van vogels die in Nederland voorkomen, als het even kan op ware grootte (1770-1829), hieronder de zgn. hok-eend; let op de twee inkepingen op zijn snavel en de witte ring in zijn hals. Bij Oranjewoud (Friesland) bevindt zich voor zover bekend het oudste eendehok van Nederland uit ca. 1850.

De zgn. hok-eend.

Het oudste eendenhok van Nederland.

Naast in eendekorven en eendenhokken gehouden en in eendenkooien gevangen eenden werden vanaf de 17de eeuw ook (wilde) eenden geschoten.

De eer van de oudste nog functionerende eendenkooi komt de Vlamingen toe. De kooi ligt in het plaatsje Bornem in de provincie Antwerpen, langs de Oude Schelde en dateert uit 1318. Het maakt deel uit van het kasteeldomein van graaf Marnix de Saint-Aldegonde en werd onlangs volledig gerestaureerd. Er zijn in Vlaanderen 29 bekende locaties van eendenkooien, waarvan slechts een zevental nog min of meer goed zijn bewaard. De oudste kooi uit Holland dateert van 1550 en lag in Den Haag, op de plaats van het huidige Zuiderpark.

Vogelkopersgilde

Samen met de opbrengst van de jacht en de eenden/ganzen/kippenhouderij, werd er zoveel gevogelte aangeleverd dat er in

Er werden ook (wilde) eenden geschoten.

Vanaf de markten (foto midden) zouden uiteindelijk alle eenden in de keuken belanden.)

Cornelis Saftleven 1652 (Rijksmuseum).

Schilderij met een Kuifeend.

Bergeend.

Amsterdam zelfs een apart 'hoender- en vogelkopersgilde' bestond. Het poeliersgilde was een afsplitsing van de vleeschhousers. Vanwege de sterke economische positie van Amsterdam werden van heinde en verre 'entvoghels' aangeleverd. De vogelkopers waren vaak zelf ook eigenaar van (een deel van) een of meerdere eendenkooien. Zo is van kooien op de Waddeneilanden, Noord-Holland en Utrecht bekend, dat zij deels eigendom waren van Amsterdamse vogelkopers, waaronder overigens ook vrouwen. Deze vorm van eendenhouderij culmineerde in de grootschalige eendenfokkerij (voor zowel vlees als eieren) bij Volendam, die na de sluiting van de Afsluitdijk door de stormvloed van 1916 en 1917 verplaatst werd naar Ermelo en Harderwijk. Zowel de eendenkooien als de eendenhouderij werden opgenomen in de Canon van Nederland. Rond Volendam leefden zo tienduizenden

Schilderij met een Kuifeend.

Witborsteenden die in de poldersloten naar voedsel zochten. Deze eenden leverden 175-240 eieren per jaar. Grote eieren die gretig door bakkers werden opgekocht of overzee naar Londen werden geëxporteerd.

Voor vlees en eieren

Vanuit de eendenkooien belandden gevangen eenden en daarnaast geschoten eenden op markten en vervolgens in onze keuken en op onze dis. Later kwamen daar vanuit de eendenhouderij de vetgemeste eenden -zij kregen garnaal- en visafval (het zgn. puf) te vreten- bij. Uit deze eendenfok voor het vlees en dons ontstonden in Nederland twee consumptierassen, de Witborsteend of Spreeuwkopeend en de Krombekeend, waarbij op zijn minst Indische loopeenden -meegebracht door de VOC- aan de basis van de fok gestaan hebben. Ook de Kuifeend, maar dan meer als curiosum, ontstond uit

Schilderij van Constant Artz.

deze fokbasis. De Bruggenaar Anselmus de Boodt geeft als een der eersten de Indische (loop)eend weer aan het eind van de 16de eeuw (1596-1610). Witborst- en Krombekeend ontstonden rondom de grootschalige eendenhouderij bij de Zuiderzee; Cornelis Saftleven (Rijksmuseum) schildert in 1652 wellicht het eerste schilderij met Krombekeend, maar produceert slechts een eend met een soort van kromme meeuwensnavel. De Witborsteend was tot het hoogwater van 1916 en 1917 ruimschoots aanwezig op de wateren rondom Volendam, zodat Van Gink ze in 1918 nog kon fotograferen. Ook

Noord-Hollandse witborsten.

Joachim Beuckelaer schildert het Kwakereendje reeds rond 1575 (veiling Zürich 2011-09-23).

de Kuifeend, maar dan voor sierdoeleinden, ontstond uit deze Aziatische importen.

Aan het eind van de 19de eeuw ontstond -in een hang naar romantiek- uit kalmerend kwakende lokeenden in de eendenkooi het Kwakereendje of Kwakertje; volgens sommige bronnen ook uit Aziatische importen van (dwerg)rassen en wellicht ook al veel eerder, want de Antwerpenaar Joachim Beuckelaer (of zijn atelier) schildert het Kwakereendje reeds rond 1575; veiling Zürich 2011-09-23). Van Gink en Van der Mark bestreden dat er een hard bewijs was dat het Kwakereendje in de Noordelijke Nederlanden ontwikkeld zou zijn, zie de website van de Britse eendenfokker Chris Ashton, maar vergaten daarbij dus naar de Zuidelijke Nederlanden te kijken.

Uiteindelijk zouden deze vier rassen het af moeten leggen tegen nog grotere en nog meer eieren leggende Engelse en Franse eendenrassen en werden die gebruikt voor de mondiale (vlees- en eiproductie) fokkerij. Het Kwakertje werd het ultieme eendje voor op de vijver, voordat allerlei exotische eenden zoals de Mandarijneend en Carolina-eend het overnamen. Door zijn gekwaak lokte het Kwakertje wilde eenden de eendenkooi in; later werd het een louter stadse vijvervogel en vervolgens tentoonstellingsvogel. De Antwerpse schilder Joachim Beuckelaer (of iemand uit zijn atelier) toont het Kwakereendje al in 1575 op de markt. Van Gink maakt een der eerste foto's van Kuifeend, Krombekeend en Kwaker rond 1918, ze kwamen toen al op tentoonstellingen.

Bonte eenden

Tot slot zou ik willen wijzen op een bijzondere categorie eendenschilderijen, namelijk de werken waarop bontgekleurde exemplaren afgebeeld zijn. Helaas verdwenen

variëteiten of gewoonweg boerensoepeenden, of zijn dit de voorlopers van de Britse Magpie duck die na de Eerste Wereldoorlog door gerichte fok ontstaan zou zijn in Wales en Yorkshire, doordat soldaten die terugkwamen van het Europese vasteland uit de buurt van Huttegem en Dendermonde (België) langs de oevers van de Schelde bonte eenden meenamen.

Het is dus denkbaar dat na de val van Antwerpen in 1585 tijdens de 80-jarige oorlog met de Spanjaarden Antwerpenaren op hun vlucht naar het noorden dergelijke soepeenden meenamen en dat de Noord-Nederlandse schilders (vaak van Vlaams-Brabantse afkomst) ze later konden schilderen als curiositeiten. Voor wie meer wil weten over de eenden van de Scheldevallei (en het verdwijnen van deze cultuur o.a. door de drooglegging van de moerassen zo rond 1920), zie: Norbert Schollaert, <https://kippetjes.wordpress.com/1029-2/>.

Concluderend kunnen we stellen dat op basis van de Canon van Nederland gedacht kan worden dat de eendenkooikerij en de eendenhouderij puur Nederlandse zaken betreft; echter, dit artikel betoogt aan te tonen dat ook de Scheldevallei hiertoe gerekend te worden en dat dit gebied daartoe al eerder benut werd. Vaak is er ook nu nog een strijd (meestal op internet) tussen Nederlandse en Britse waterfowl kenners, maar vergeten ze de Scheldecontreien als ontstaansbron mee te nemen. Op werken van o.a. Gysbert Gillisz, d'Hondecoeter, Jacobus van Kerckhoven, Albert Cuyp, Dirk Wijntrack, Jacob Victors en Joannes Spruyt zijn diverse malen bonte en reekleurige exemplaren te zien; in Engeland worden dergelijke bonte varianten Magpie ducks oftewel Ekstereenden genoemd, en naast blauwwit ook in zwartwit, chocoladewit en dunwit erkend. <<

Bontgekleurde eenden.